

Gliwice, 30.10.2024 r.

Dr hab. inż. arch. Beata Kucharczyk-Brus, prof. PŚ
Politechnika Śląska, Wydział Architektury
Katedra Sztuk Pięknych i Projektowych

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

pt. „Systemowe podejście do wdrażania projektowania uniwersalnego a standardy dostępności architektonicznej w Warszawie.”

Autor: mgr inż. arch. Hanna Malik-Trocha
Promotor: prof. dr hab. inż. arch. Ewa M. Kuryłowicz

I. Podstawa opracowania recenzji

- zlecenie Dziekana Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej dr hab. inż. arch. Krzysztofa Koszewskiego,
- egzemplarz rozprawy doktorskiej autorstwa Hanny Malik-Trocha pt. „Systemowe podejście do wdrażania projektowania uniwersalnego a standardy dostępności architektonicznej w Warszawie”,
- ustawa z dnia 14 marca 2003 roku: *o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz. U. 2017, poz. 1789),
- art. 179 ustawy z dnia 3 lipca 2018 roku: *Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. 2018, poz. 1669).

II. Omówienie i ocena formalnej struktury pracy

- **Tytuł**

Tytuł rozprawy trafnie określa przedmiot i charakter pracy, jest zgodny z zawartością merytoryczną.

- **Kompozycja pracy i język**

Rozprawa doktorska Pani mgr inż. arch. Hanny Malik-Trocha jest jednotomowym opracowaniem monograficznym, wydanym w miękkiej oprawie, w formie książkowej, formatu A4. Zawiera 718 ponumerowanych stron (!). Struktura formalna pracy jest prawidłowa, charakterystyczna do analogicznych opracowań naukowych. W pracy wyodrębniono siedem zasadniczych części merytorycznych opisujących zagadnienia związane z podejmowanym tematem: „Wstęp”, pięć rozdziałów tematycznych, „Podsumowanie badań i wnioski końcowe”. Podział ten jest bardzo czytelny, tytuły rozdziałów tematycznych, jak i podrozdziałów są bardzo dobrze sformułowane, klarownie określając ich zawartość. Praca poprzedzona jest streszczeniami w języku polskim i angielskim.

W rozdziale „Wstęp” prawidłowo określono przedmiot i zakres pracy, stawianą przez Autorkę tezę i cele badawcze. Rzetelnie przedstawiono stan badań dotyczący podejmowanego tematu, gdzie wskazano aż sześć obszarów tematycznych, w których wymieniono licznych autorów publikacji opisujących wybrane zagadnienia. Szeroko omówione zostały także założenia metodologiczne dysertacji. Pod koniec pierwszej części Autorka przedstawiła w sposób syntetyczny, lecz czytelny strukturę pracy, co ułatwia zapoznawanie się z tak obszernym tomem.

Dysertacja zakończona została podsumowaniem badań i wnioskami końcowymi, podobnie jak każdy rozdział rozprawy. Zakończenie jest wobec tego z jednej strony – częściowym dosłownym powtórzeniem wniosków kończących dany rozdział merytoryczny (por.: str. 266 i str. 355), z drugiej strony – stanowi celowe powtórzenie dla ugruntowania wiedzy, dlatego recenzentka nie uznaje tego za błąd lecz za rozmyślnie działanie dydaktyczne Autorki rozprawy. W podsumowaniu przedstawiono także – syntetycznie i bardzo czytelnie – kierunki dalszych badań i aktywności mających na celu doskonalenie procesu wdrażania projektowania uniwersalnego w realizacji architektoniczno-urbanistyczne. Kończącą część pracy stanowią spisy: literatury (książki, artykuły, publikacje naukowe), akty prawne oraz dokumenty urzędowe polskie i zagraniczne – 480 pozycji (!). Umieszczono tam także wykaz ilustracji (207 pozycji) oraz tabel (307 pozycji). W tym miejscu należy podkreślić ogromny wkład pracy Autorki w poszukiwaniu, zebraniu i opracowaniu materiałów piśmienniczych stanowiących merytoryczną podbudowę dysertacji, a także szeroki zasób wiedzy z wielu dyscyplin, jaki należało zgłębić, by stworzyć przedmiotową rozprawę doktorską.

Omówiona powyżej struktura pracy to dopiero połowa przedstawionego do recenzji tomu. Druga część obszernej książki to pięć raportów z przeprowadzonych badań, ze szczegółowym opisem metody badawczej, doboru kryteriów, narzędzi badawczych (np. formularze ankietowe, listy sprawdzające) oraz detalicznym przedstawieniem wyników w postaci wykresów, grafów, rysunków technicznych. Część z tych opisów została przedstawiona uprzednio w rozdziałach merytorycznych dysertacji i – podobnie jak w przypadku wniosków końcowych – stanowi pewnego rodzaju powtórzenie treści (por. str. 223-227 oraz str. 531-535), lecz ponownie recenzentka odbiera to jako celowy zabieg Autorki dla dogłębnego zrozumienia przeprowadzanych badań.

Kompozycja rozprawy jest merytorycznie trafna, kolejność poszczególnych części jest bardzo logiczna z punktu widzenia założenia naukowego: przedstawienie projektowania uniwersalnego na tle innych idei projektowych, perspektywa użytkowników ze szczególnymi potrzebami, doktryna partycypacji społecznej w pracach projektowych, formy systemowości jako skuteczna implementacja projektowania uniwersalnego, implementacja zasad w mieście stołecznym Warszawa. Pomimo znacznej objętości, pracę dobrze się czyta. Zasadnicze kwestie zostały odpowiednio wypunktowane, wytłuszczone, uporządkowane w sposób tabelaryczny lub przedstawione w sposób graficzny. Mimo to należałoby zastanowić się nad celowością prezentacji tak obszernego dzieła (sumarycznie 718 stron), co jest nawet nieco kłopotliwe w obsłudze. Może należałoby zastanowić się nad podziałem rozprawy na dwa odrębne tomy, aby wyraźnie wskazać, który tom jest dysertacją, a który jedynie dodatkiem, raportem z badań.

Praca napisana jest profesjonalnym językiem, zrozumiałym w odbiorze i odpowiednio odwołuje się do literatury źródłowej.

III. Omówienie i ocena rozdziałów merytorycznych rozprawy

Praca jest bardzo ciekawa, a temat aktualny i wart przeprowadzonych badań. Doktorantka podjęła się badań nad zagadnieniem bardzo na czasie – wdrażaniem zasad projektowania uniwersalnego we współczesnej architekturze i urbanistyce, a konkretnie wdrażaniem w Polsce

standardów dostępności jako prawa lokalnego, uzupełniającego do obowiązującego projektantów rozporządzenia w sprawie warunków technicznych jakim powinny odpowiadać obiekty budowlane oraz publiczna przestrzeń zewnętrzna. W tym kontekście podjęty temat jest nowy, oryginalny. Badania oparto przede wszystkim na przykładzie miasta stołecznego Warszawa, lecz wsparto je analizami modelowych przykładów zagranicznych. Doktorantka w rozprawie próbuje zastanowić się jakie działania systemowe mogą stanowić wsparcie dla implementacji rozwiązań dostępnych i na ile opracowany dokument prawa lokalnego wpływa na polepszenie jakości wznoszonych obiektów architektonicznych w kontekście dostępności. Temat jest o tyle ważny, że w ostatnich latach wiele miast polskich i gmin zastanawia się nad realizacją *ustawy o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami* (Dz.U. 2019 poz. 1696) zlecając opracowanie standardów dostępności, realizując szkolenia podnoszące świadomość kierowników, administratorów obiektów użyteczności publicznej, inwestorów, projektantów. Wciąż jednak brak rozwiązań systemowych, a świadomość potrzeby wykonania rozwiązań dostępnych zderza się z brakiem odpowiedniego zaplecza finansowego na inwestycję i, niejednokrotnie, z brakiem wsparcia merytorycznego osób przeszkolonych w temacie.

- **Teza, cele badawcze**

W dysertacji sformułowano następującą tezę:

Na systemowe wdrażanie projektowania uniwersalnego składają się określone czynniki, wśród których znajdują się Standardy dostępności. Egzekwowanie stosowania Standardów wpływa na poprawę dostępności.

Powyższą tezę Autorka starała się udowodnić na podstawie miasta stołecznego Warszawa analizując konkretne projekty, które były poddane konsultacjom i ocenie pod względem dostępności oraz zgodności z obowiązującymi w stolicy standardami dostępności, wprowadzonymi w roku 2017. Poprzez wieloetapowe badania, na które składały się analizy funkcjonalno-przestrzenne, audyty dostępności zrealizowanych inwestycji, wywiady pogłębione z ekspertami, badania zadowolenia użytkowników Doktorantka udowodniła że: „(...) *W świetle przedstawionych w rozprawie czynników warunkujących systemowe wdrażanie projektowania uniwersalnego, wśród których znajdują się Standardy dostępności można przyjąć, że postawiona teza w pracy jest prawdziwa. Udokumentowany związek między egzekwowaniem stosowania Standardów, w tym weryfikowaniem inwestycji, a podwyższonym poziomem dostępności architektonicznej, dowodzi, że Standardy stanowią istotny czynnik w systemowej implementacji uniwersalnego projektowania.*”

Sformułowana powyżej teza jest prawidłowa, a przeprowadzone badania szczegółowe efektów implementacji standardów dostępności oraz analizy warunków ich systemowego wdrażania są wystarczającym dowodem na poparcie założonej tezy.

W dysertacji określono następujące cele:

1. Zbadanie możliwości wdrażania zasad projektowania uniwersalnego poprzez egzekwowanie realizacji miejskich standardów dostępności (cel nadrzędny rozprawy),
2. Analiza informacji z obszarów polityki, strategii i narzędzi do wdrażania zasad projektowania uniwersalnego,
3. Zbadanie sposobów realizowania partycypacji społecznej w procesach projektowych i inwestycyjnych,
4. Analiza skuteczności działań prowadzonych w wybranych miastach oraz zrealizowanych obiektach architektonicznych

Przedstawione przez Autorkę cele badawcze zostały metodycznie zrealizowane i wyczerpująco opisane w kolejnych rozdziałach oraz podrozdziałach dysertacji.

- **Rozdziały merytoryczne (od II do VI)**

Rozdziały merytoryczne rozpoczynają narrację od wyjaśnienia podstaw rozważań na temat dostępności przestrzeni zbudowanej – Rozdział II: Projektowanie uniwersalne na tle innych doktryn projektowania oraz Rozdział III: Użytkownicy przestrzeni miejskiej i ich potrzeby, i możliwości. W ten sposób jasno i czytelnie przeprowadzono wywód, począwszy od rysu historycznego, ewolucji idei projektowych zorientowanych na człowieku. Wyjaśnione zostały założenia koncepcji projektowania uniwersalnego wraz z odniesieniem tej doktryny do polityki społecznej w różnych krajach na całym globie. Omówiono sposoby implementacji projektowania uniwersalnego oraz dokonano porównania tej idei z innymi podejściami projektowymi zorientowanymi na użytkownika: projektowanie partycypacyjne, projektowanie zrównoważone, design thinking, itd. Następnie Autorka zgrabnie połączyła te idee z wprowadzonymi w 2017 roku Standardami Dostępności dla miasta stołecznego Warszawy. Wywód jest zatem czytelny, poszczególne elementy uzupełniają się i zachowują względem siebie zrównoważone proporcje. Podobnie w Rozdziale III – dywagacje na temat osób ze szczególnymi potrzebami i ich wymaganiami w kierunku dostępności przestrzeni zostały zgrabnie zestawione z oceną zrealizowanych w Warszawie w ostatnim okresie obiektów, które mienią się być budynkami dostępnymi, budowanymi na podstawie obowiązujących standardów dostępności. Autorka przytoczyła w tym miejscu przeprowadzone badania ankietowe poziomu zadowolenia użytkowników tych obiektów. W Rozdziale III (s. 48-49) przeprowadzono interesującą dyskusję na temat ewolucji postrzegania człowieka jako odbiorcy przestrzeni zbudowanej – przejście od postrzegania człowieka jako miary, *modułu ustandaryzowanego, poprzez klienta do użytkownika*, co współcześnie fokusuje zagadnienie na indywidualizmie postaci a nie uogólnionych proporcjach wyimaginowanego ideału. Inny wywód, dotyczący omówionych przez Doktorantkę regulacji prawnych (w tym miejscu brawa za tak szeroki zakres wiedzy) powstałych w krajach Unii Europejskiej po Deklaracji Sztokholmskiej z 2004 roku, skłania do zastanowienia się nad możliwym stopniem inkluzji – czy rzeczywiście pełna inkluzja „(...) społeczna, gospodarcza i polityczna wszystkich ludzi, bez względu na wiek, płeć, niepełnosprawność, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię lub status ekonomiczny bądź inny” (str. 67) jest możliwa bez naruszania granic wyznaczonych w danym kręgu kulturowym?

I jeszcze jeden cytat zaczerpnięty z Rozdziału III stanowiącego o użytkownikach i ich opiniach: „(...) Standardy (...) Są jednak bardzo jednostronne i często mogą blokować inne koncepcje (...) w mieście w którym walczymy o każdy m² zieleni, narzucają nam rozwiązania (szerokie chodniki itp.), które tej zieleni nas pozbawiają. Każą wybierać między zielenią a dostępnością” – rodzi się pytanie czy można się z tym nie zgodzić? Dostępność lasów (s. 91), szlaków górskich, parków narodowych...? Może jednak nie nakazy, ale logiczna argumentacja co jest możliwe, a co nie?

Rozdział IV porusza zagadnienia partycypacji społecznej i sposobów angażowania interesariuszy w procesach projektowania, a także tworzenia polityk w tym kierunku. Autorka omówiła różne strategie działań partycypacyjnych i efekty tych działań na przykładzie zrealizowanych inwestycji w Londynie, Barcelonie i Warszawie. Rozdział ten jest doskonałym wprowadzeniem do rozdziału kolejnego, Rozdziału V, w którym zaprezentowano skuteczne polityki społeczne oraz systemowy sposób implementacji założeń projektowania uniwersalnego na bazie europejskiej normy PN-EN 17161:2019 Design for All oraz metody HUMBLEES. Zaprezentowano tu także wyniki badań z analizy przestrzenno-funkcjonalnej wybranych

obiektów warszawskich. Zawarte w tym rozdziale informacje na temat strategii prowadzenia prac projektowych od określenia wizji danej inwestycji do prowadzenia powykonawczej oceny metodą POE, ujęte czytelnie w tabeli V.4-2 (str.197-200) zasługują na szczególną pochwałę. Wszystkie treści przekazane w rozdziale, uporządkowane odpowiednio, ujęte z punkty lub tablele powinny stanowić podręcznik dla decydentów zajmujących się planowaniem i koordynowaniem inwestycji.

Ostatni rozdział merytoryczny – Rozdział VI – przedstawia badania metodą HUMBLES miast dostępnych: Warszawa, Łódź, Gdynia, Londyn, Barcelona, Dublin, nagrodzonych w konkursie Access City oraz miasta stołecznego Warszawa. I znów w tym rozdziale Doktorantka wykazała się umiejętnością prowadzenia badań na bazie odpowiednio dobranych metod, narzędzi i kryteriów, umiejętnością analitycznego myślenia wspartego znajomością uwarunkowań prawnych oraz środowiskowych. Pytanie recenzentki do informacji zawartych w tym rozdziale dotyczy np. sposobu oceny kryterium 7. *Komunikacja i marketing* – na jakiej podstawie tak samo oceniony został Berlin oraz Chester czy Lyon – w zasadzie wszystkie miejsca uzyskały jednakową oceną pomimo że wykazywały znacząco różne podejście do tego kryterium?

Interesująco opisana została procedura sprawdzania/uzgadniania projektu pod kątem funkcjonalności, dostępności w Warszawie. Rodzi się pytanie – jak to wygląda na osi czasu przeznaczonego na sporządzenie dokumentacji w obliczu zawsze zbyt krótkich terminów przeznaczonych na inwestycję, zwłaszcza przy procedurach przetargowych? W tym miejscu stosowne byłoby ukazanie tego procesu na osi czasu i umocowania poszczególnych etapów uzgodnień w odpowiednich instytucjach.

Na koniec kilka uwag i pytań luźnych sformułowanych na podstawie treści zawartych w podsumowaniu dysertacji. Strony 347-348 – „(...) *standardy nie wprowadzają mierników, wskaźników, według których monitorowany byłby stopień dostępności architektonicznej*” – o jakich miernikach myśli Doktorantka? W standardach są już określone pewne parametry np. dotyczące szerokości, wysokości elementów przestrzeni zbudowanej, lub dotyczące wymogów wyposażenia a zdarza się, że stają się one przestarzałe, nieaktualne w obliczu dzisiejszego szybkiego rozwoju technologii oraz zmienności struktury społeczeństwa. Wobec tego, czy warto to tak ściśle określać? W zasadzie zachodzi konieczności ciągłej kontroli i weryfikacji mierników, bo społeczeństwo się zmienia (rośnie wwyż i wszere) i pewne rozwiązania mogą już nie przystawać do potrzeb. Ważna staje się różnorodność rozwiązań lub wielofunkcyjność zamiast sztywnych wytycznych. Strona 347 – o braku jednej wiodącej publikacji obowiązującej na poziomie krajowym – zgoda, ale pojawiają się obawy jak się to będzie miało do standardów opracowanych przez miasta i gminy jak dotychczas? Strona 348 – o neuroróżnorodności – temat faktycznie bardzo mało rozeznany w kontekście przestrzeni zbudowanej, więc nie do końca wiadomo jakie rozwiązania są prawidłowe. Nie znamy potrzeb czyli nie znamy rozwiązań. Doktorantka wskazała tu niewątpliwie nowe pole badawcze. Strona 349 – o braku wykwalifikowanych osób i powszechnej edukacji na temat rozwiązań dostępnych – pytanie, jak temu zaradzić? Czy obowiązek ten powinien spoczywać na urzędach miast i gmin, czy obowiązkowe szkolenia dla projektantów? W zasadzie, na mocy ustawy o zapewnianiu dostępności już mamy konieczność wyznaczania przez instytucje koordynatorów dostępności, więc może oni powinni zostać konsultantami nowych inwestycji?

Recenzentka nie odnosi się do części tomu zwanej Załącznik, w której przedstawiono szczegółowe raporty z badań, z czego część została wpleciona w treść zasadniczą opracowania. Sposób prowadzenia badań, dobrane metody, techniki i narzędzia przedstawione detalicznie w tej części zostały ocenione bardzo wysoko, o czym wspomniano powyżej, przy ocenie dysertacji.

- **Literatura i przypisy:**

Zestaw pozycji bibliograficznych, na które Autorka powołuje się jest absolutnie adekwatny do tematu pracy. Zawiera publikacje związane tematycznie z obszarem badań, stanowiącym przedmiot rozprawy. Zarówno terminologia, dobór literatury oraz omawianych przykładów świadczą o znajomości tematu.

- **Ilustracje, rysunki, wykresy:**

Umieszczone w tekście ilustracje, rysunki, tabele i wykresy wzmacniają wartość informacyjną pracy. Bardzo cenne jest autorskie opracowanie tabel i tym samym czytelne przedstawienie zebranych informacji ze źródeł rozproszonych, zbyt obszernych, zagranicznych lub skomplikowanych wytycznych legislacyjnych. Na uwagę zasługują także syntetycznie opracowane grafy i wykresy. Odpowiednio zestawiane w tekście stanowią bardzo czytelny materiał porównawczy. Dysertacja została opatrzona bogatym materiałem ilustracyjnym, niestety nie podpisano z jakich źródeł pochodzą fotografie, czy jest to materiał pozyskany, czy własny, autorski (np. str. 235, str. 259).

IV. Wnioski końcowe

Przedłożona do opinii rozprawa doktorska Pani mgr inż. Hanny Malik-Trocha pod tytułem „*Systemowe podejście do wdrażania projektowania uniwersalnego a standardy dostępności architektonicznej w Warszawie*” jest opracowaniem naukowym, wykonanym na podstawie logicznie dobranych metod badawczych. Określone we *Wstępie* cele badawcze zostały zrealizowane. Lektura rozprawy dostarcza wiele informacji na temat projektowania uniwersalnego, użytkowników ze szczególnymi potrzebami w kontekście przestrzeni zbudowanej, partycypacji społecznej w procesach projektowych i inwestycyjnych oraz złożonych procesów i systemowych strategii planowania oraz projektowania dostępnych przestrzeni miejskich, z ukierunkowaniem na miasto stołeczne Warszawa. Dysertacja doktorska porządkuje i kompiluje wiedzę z zakresu projektowania architektonicznego, planowania przestrzennego oraz uwarunkowań administracyjno-zarządczych w kontekście zasad projektowania uniwersalnego. W ten sposób poszerza zasób wiedzy w dyscyplinie architektura i urbanistyka oraz nauk o zarządzaniu, przyczyniając się do ich rozwoju. W rozprawie zawarto wiele usystematyzowanych wytycznych dotyczących strategii prawidłowo prowadzonego procesu projektowego uwzględniającego zasady projektowania uniwersalnego, które powinny zostać opublikowane jako podręcznik dla projektantów oraz instytucji zajmujących się koordynowaniem procesów inwestycyjnych. Zawarte w dysertacji, uporządkowane i podane w sposób niezwykle czytelny analizy regulacji prawnych polskich i zagranicznych dotyczących projektowania uniwersalnego oraz dostępności przestrzeni miejskiej, zestawienia danych statystycznych oraz dogłębnych badań zrealizowanych przykładów dostępnych obiektów architektonicznych skłaniają recenzentkę do **złożenia wniosku o wyróżnienie przedstawionej rozprawy doktorskiej.**

Dysertacja zasługuje na wyróżnienie ze względu na:

- podjęcie bardzo ważnego i aktualnego tematu, który w kontekście wprowadzonej w 2019 roku *ustawy o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami* stanowi priorytetowy obszar działań dla miast i gmin polskich, gdzie nie zawsze temat i strategia działania jest odpowiednio rozeznana oraz opracowana,

- za trafne sformułowanie tezy i celów badawczych, udowodnienie tezy i dogłębne opracowanie treści dotyczących założonych celów,
- za przeprowadzenie niezwykle rozległej kwerendy z różnych dziedzin wiedzy i umiejętne zgłębienie wiedzy w dziedzinach, które mogą stanowić wsparcie dla systemowego podejścia do wdrażania projektowania uniwersalnego w planowane działania inwestycyjne w przestrzeni publicznej,
- za stworzenie zbioru usystematyzowanych wytycznych dotyczących strategii prawidłowo prowadzonego procesu projektowego uwzględniającego zasady projektowania uniwersalnego zawarte w standardach dostępności,
- za oparcie rozważań w pracy na szeroko dobranej, w pełni reprezentatywnej literaturze,
- za umiejętność prowadzenia badań z wykorzystaniem zdywersyfikowanych lecz niezwykle celowo dobranych metod i narzędzi badawczych oraz kryteriów oceny, stosownie do podejmowanego zadania,
- za umiejętne, syntetyczne i niezwykle czytelne przedstawienie wyników badań poprzez czytelne, autorsko opracowane zestawienia tabelaryczne, grafy i wykresy,
- za umiejętność formułowania i podjęcia oryginalnego problemu naukowego, metodycznego prowadzenia badań, wyciągania oryginalnych wniosków oraz wskazywania kierunków dalszych badań i nowych pól eksploatacji naukowej.

Stwierdzam, że dysertacja Pani mgr inż. Hanny Malik-Trocha pod tytułem „*Systemowe podejście do wdrażania projektowania uniwersalnego a standardy dostępności architektonicznej w Warszawie*” stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, spełnia wymagania wynikające z ustaw: z dnia 14 marca 2003 roku: *o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz. U. 2017, poz. 1789) oraz z dnia 3 lipca 2018 roku: *Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. 2018, poz. 1669). W związku z tym wnoszę o przyjęcie rozprawy i poddanie jej Autorki kolejnym etapom procedury o nadanie stopnia doktora nauk inżynieryjno-technicznych w dyscyplinie architektura i urbanistyka.

